

ВИКОНАННЯ УКРАЇНОЮ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

UKRAINE'S FULFILLMENT OF OBLIGATIONS IN THE FIELD OF INTERNATIONAL TRADE UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

Дараганова Н.В., д.ю.н.,
професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Державний торговельно-економічний університет

У ході проведеного дослідження проаналізовано роль України, як активного учасника міжнародних торговельних процесів, зокрема у сфері інтелектуальної власності. Проаналізовано правове регулювання питань, пов'язаних з виконанням міжнародних зобов'язань у сфері інтелектуальної власності та роль Угоди СОТ про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Угода ТРІПС) як одного із найважливіших міжнародних договорів у цій сфері.

Установлено, що на виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері інтелектуальної власності впливає ряд об'єктивних чинників. Насамперед – це те, що наша країна продовжує перебувати на стадії інституційного реформування сфери інтелектуальної власності з метою покращення інвестиційного клімату та забезпечення технологічного розвитку держави.

Доведено, що на виконання Україною зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі (у контексті інтелектуальної власності) вплинуло і введення в Україні воєнного стану, у зв'язку з військовою агресією РФ проти України. Так, практика засвідчила про те, що загалом суди продовжують свою роботу в умовах воєнного стану, проте у випадку загрози здоров'ю, життю та безпеці відвідувачів та працівників суду здійснення судочинства певним судом може бути припинено до усунення обставин, які зумовили небезпеку. Зазначене стосується і здійснення судочинства з питань інтелектуальної власності.

Умотивовано, що нині особливо гостро постають питання щодо виконання Україною зобов'язань Угоди ТРІПС стосовно прав інтелектуальної власності на лікарські засоби та медичні вироби та застосування лікарських препаратів та медичних виробів, як для Збройних сил України, так і для потреб цивільного населення, особливо прифронтових територій.

Обґрунтовано доцільність застосувати в Україні норми, установлені статтею 73 ТРІПС, за якою у певних ситуаціях (зокрема під час війни або в умовах інших надзвичайних ситуацій) дозволено не застосовувати загальні положення ТРІПС без компенсацій за порушення прав інтелектуальної власності.

Ключові слова: міжнародний договір, міжнародна торгівля, інтелектуальна власність, виконання зобов'язань, міжнародне право.

The study analyzed the role of Ukraine as an active participant in international trade processes, particularly in the field of intellectual property. The legal regulation of issues related to the fulfillment of international obligations in the field of intellectual property and the role of the WTO Agreement on Trade Aspects of Intellectual Property Law (TRIPS) as one of the most important international agreements in this field are analyzed.

It was established that Ukraine's fulfillment of international obligations in the field of intellectual property is connected with the presence of objective factors. First of all, the fact that our country continues to be at the stage of institutional reform of the sphere of intellectual property for improvement of the investment climate, for security provision of technological development of the state.

Thus, practice has shown that, in general, courts continue their work under martial law conditions, however, in the event of a threat to the health, life, and safety of court visitors and employees, the execution of judicial proceedings by a certain court may be suspended until the circumstances that caused the danger are eliminated. This also applies to the implementation of judicial proceedings on intellectual property issues.

It has been proven that nowadays there are particularly acute questions regarding Ukraine's fulfillment of the obligations of the TRIPS Agreement regarding intellectual property rights for medicinal products and medical products and the use of medicinal products and medical products, both for the Armed Forces of Ukraine and for the needs of the civilian population, especially the frontline territories.

The expediency of applying the norms established by Article 73 of TRIPS Agreement in Ukraine has been substantiated, according to which in certain situations (in particular during war or in conditions of other emergency situations) it is allowed not to apply the general provisions of TRIPS Agreement without compensation for infringement of intellectual property rights.

Key words: international agreement, international trade, intellectual property, fulfillment of obligations, international law.

Постановка проблеми. Роль сучасної міжнародної торгівлі важко переоцінити. Насправді вона є: «традиційна й найбільш розвинена форма міжнародних економічних відносин. Сьогодні на підвалинах постіндустріального суспільства закладається нова епоха в історії суспільства. Зумовлена стрімким розвитком науки і знань, вона формується у великомасштабну науково-технологічну революцію, характеризується становленням постіндустріальних соціально-економічних систем, глобалізацією економіки й економічної науки світу» [1].

І враховуючи, що сучасні тенденції розвитку як науки, культури, так і техніки й виробництва, засвідчують про те, що людство у своєму розвитку підійшло до тієї межі, коли подальший прогрес буде зумовлюватися щонайбільшою мірою розумовою, інтелектуальною діяльністю, а результати цієї інтелектуальної діяльності (інтелектуальна власність) визначають нині та й будуть визнати у майбутньому стратегію і тактику соціально-економічного розвитку будь-якої країни [2, с. 12], її стабільне економічне зростання та поліпшення добробуту населення, дослідження питань щодо виконання Україною зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі доцільно провести на прикладі ана-

лізу виконання Україною зобов'язань Угоди СОТ про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі – Угода ТРІПС) [3].

Стан дослідження. Доречно зазначити, що традиційно, питання щодо виконання Україною зобов'язань Угоди ТРІПС здійснювалися, головним чином у площині цивільного права (для прикладу, дослідження І. В. Кочкодана, В. О. Токаревої, П. Г. Перерви, А. Шабаліна, І. Є. Якубівського, О. І. Чепис та ін.) та адміністративного права (для прикладу, праці таких науковців, як: Н. П. Капітаненко, П. В. Макушев, І. О. Руденко, С. В. Надобко, А. В. Хрідочкін та ін.). Міжнародне право характеризувалось лише поодинокими розвідками з цього напрямку, наприклад, дослідження Д. М. Чибісова [4], або А. М. Нікончука [5]. Слід також враховувати і зміни, пов'язані з розвитком законодавства та практики його застосування у межах предмета дослідження, що виникли під час запровадження воєнного стану.

У зв'язку з зазначеним, *метою* цієї статті є дослідження питань щодо виконання Україною зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі в умовах воєнного стану (на прикладі Угоди ТРІПС).

Виклад основного матеріалу. Визнання того факту, що відносини з торгівлі та підприємництва мають бути спрямовані на підвищення рівня життя та забезпечення повної зайнятості, а також постійного зростання реального доходу й ефективного попиту, розширенню виробництва товарів та послуг та торгівлі ними (з урахуванням оптимального використання світових ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку за умови захисту й збереження навколишнього природного середовища) для сприяння цим цілям шляхом укладення обопільних і взаємовигідних домовленостей, спрямованих на значне зниження тарифів та інших бар'єрів у торгівлі й усунення дискримінаційного режиму в міжнародних торговельних відносинах, для розвитку інтегрованої, стійкої та тривалої системи багатосторонньої торгівлі у 1994 р. було прийнято рішення про заснування Світової організації торгівлі (далі – СОТ). Україна стала членом СОТ з 16 травня 2008 р. [6].

При цьому на сьогодні з'являються нові потужні фактори, які впливають на напрямок інноваційної діяльності у таких сферах, як: наука, техніка, медицина. «Настає епоха цифрових технологій загального призначення, включаючи штучний інтелект, технології прогнозування, складну автоматизацію та передачу даних» [7] – завдяки цим технологіям не лише розробляються та створюються нові об'єкти, але й виникають й розвиваються нові галузі. І саме на Угоду ТРІПС покладено обов'язок визначити цілу систему міжнародних торговельних аспектів у сфері дотримання прав інтелектуальної власності.

Так, основою Угоди ТРІПС стало визнання того, що фактично права інтелектуальної власності можна вважати іноземними інвестиціями, які є предметом правової охорони. Як свідчить з Преамбули до Угоди ТРІПС, ця угода ставить за мету розробку міжнародних норм, спрямованих на зменшення викривлення та перешкод у міжнародній торгівлі, на сприяння ефективному захисту прав інтелектуальної власності, з метою гарантування того, що «заходи та процедури, спрямовані на забезпечення права інтелектуальної власності, самі не стануть бар'єрами для законної торгівлі».

Зазначимо, що фахівцями обґрунтовано відзначено п'ять найсуттєвіших відмінностей Угоди ТРІПС, які кардинально відрізняють цю угоду від попередніх міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності: 1) наявність методу «позитивної інтеграції», закладений в Угоді ТРІПС, що зобов'язує держави-членів здійснити вказані в Угоді ТРІПС регуляторні зміни; 2) принцип «поступової лібералізації», закладений у праві СОТ, не діє відносно Угоди ТРІПС – крім перехідного періоду не дозволено порушення її правил; 3) Угода ТРІПС установлює широкий перелік інтелектуальної власності, що має «абстрактну» природу та охороняються навіть коли об'єкти інтелектуальна власність є складовою ідеєю певного товару або продукту; 4) Угода ТРІПС уперше поставила за мету встановити «приватні права економічних операторів», що потенційно може призвести до намагання прямого застосування Угоди ТРІПС на національному рівні; 5) Угода ТРІПС «інкорпорує матеріальні правила, які охороняються іншими міжнародними угодами» [8, с. 77].

Щодо структури Угоди ТРІПС, то вона складається з семи частин, якими врегульовані питання щодо: по-перше, загальних положень та принципів угоди; по-друге, стандартів про наявність, сферу дії та використання прав інтелектуальної власності; по-третє, забезпечення прав інтелектуальної власності; по-четверте, отримання та збереження прав інтелектуальної власності та відповідні процедури; по-п'яте, недопущення та вирішення спорів зі сфери інтелектуальної власності; по-шосте, домовленості на перехідний період та, по-сьоме, інституційних домовленостей.

Україна є «активним учасником міжнародних торговельних процесів та відповідних основних міжнародно-право-

вих актів у цій сфері, що підвищує зацікавленість нашої держави в оптимізації й удосконаленні стандартів, норм і положень, що її регулюють» [9, с. 5] і виконання Україною зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі (у контексті інтелектуальної власності) напряму пов'язано з рядом суттєвих обставин, до яких, вважаємо, належать такі.

Насамперед, це те, що Україна досі перебуває на стадії інституційного реформування сфери інтелектуальної власності з метою покращення інвестиційного клімату та забезпечення технологічного розвитку держави. У зв'язку з цим, Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності» від 16 червня 2020 р. [10] було прийнято рішення про створення Національного органу інтелектуальної власності.

Установлено, що Національний орган інтелектуальної власності (далі – НОІВ) – це державна організація, що входить до державної системи правової охорони інтелектуальної власності, визначена на національному рівні Кабінетом Міністрів України як така, що здійснює повноваження у сфері інтелектуальної власності, визначені законодавством у сфері інтелектуальної власності, і має право представляти Україну в міжнародних та регіональних організаціях (з 8 листопада 2022 р. державна організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій» (УКРНОІВІ) є суб'єктом, що виконує функції НОІВ [11]).

На виконання Україною зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі (у контексті інтелектуальної власності) вплинула військова агресія РФ проти України та у зв'язку з цим введення воєнного стану, із 05 години 30 хвилини 24 лютого 2022 року [12], що передбачало можливість запровадження обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України. При цьому стаття 55 Конституції України не входить до цього переліку – відповідно, що право кожного захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами не обмежується в умовах воєнного стану. Отже, запровадження воєнного стану формально не впливає на процес здійснення судочинства.

Разом з тим, «практика засвідчила про те, що збройна агресія РФ на певних територіях України не дає можливості потрапити до суду учасникам процесу» [13]. Зокрема, вже 24 лютого 2022 р. Радою Суддів України було прийнято рішення «Ради суддів України від 24 лютого 2022 року № 9 щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні» у якому Рада суддів України вирішила: «1) Звернути увагу усіх суддів України, що навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану робота судів не може бути припинена, тобто не може бути обмежено конституційне право людини на судовий захист. 2) З урахуванням положень статті 3 Конституції України про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю – рекомендувати зборам суддів, головам судів, суддям судів України у випадку загрози життю, здоров'ю та безпеці відвідувачів суду, працівників апарату суду, суддів оперативно приймати рішення про тимчасове зупинення здійснення судочинства певним судом до усунення обставин, які зумовили припинення розгляду справ. 3) Звернутися до Верховного Суду, Верховного Суду України, Вищої антикорупційного суду, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації України, Служби судової охорони, Національної школи суддів України з пропозицією невідкладно розробити плани на випадок ускладнення ситуації, тощо» [14]. Отже, відповідно до цього Рішення, суди продовжуватимуть свою роботу навіть в умовах воєнного стану. Проте, як зазначено у цьому рішенні, «у випадку загрози здоров'ю,

життю та безпеці відвідувачів та працівників суду здійснення судочинства певним судом може бути припинено до усунення обставин, які зумовили небезпеку».

Також слід зазначити, що питання змін щодо правового регулювання інтелектуальної власності знайшли своє відображення у Законі України «Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України» від 1 квітня 2022 р. згідно з нормами якого встановлено, що з дня введення в Україні воєнного стану зупиняється перебіг строків для вчинення дій, пов'язаних з охороною прав інтелектуальної власності, а також строків щодо процедур набуття цих прав. У той же час, передбачені цим Законом правила щодо зупинення перебігу строків не тягнуть за собою зупинення дії свідоцтв, патентів, якими засвідчується виникнення прав інтелектуальної власності відповідно до законодавства, а також відповідних прав інтелектуальної власності. Під час дії воєнного стану встановлені законодавством права інтелектуальної власності продовжують діяти і реалізуються суб'єктами права інтелектуальної власності у повному обсязі.

Угода ТРІПС є найповнішою міжнародною багаторонною угодою з інтелектуальної власності. І як член Угоди ТРІПС, наша країна взяла на себе зобов'язання забезпечити ефективний захист та здійснення прав інтелектуальної власності на своїй території. Як зазначено у статті 3 цієї угоди, «Кожний член повинен надати підданим інших членів режим не менш сприятливий, ніж той, який він надає своїм підданим щодо захисту інтелектуальної власності». У той же час, угода ТРІПС також визначає і певні винятки щодо виконання цих правил.

Наприклад, стаття 4 Угоди ТРІПС «Режим найбільшого національного сприяння» установлює, що будь-яка перевага, сприяння, пільга або імунітет, що надається членом підданим будь-якої іншої країни, повинні бути негайно і безумовно надані підданим всіх інших членів. Установлено, що ці зобов'язання не поширюються на будь-яку перевагу, сприяння, пільгу або імунітет, надані членом: «а) що є результатом дії міжнародних угод з судової допомоги або з захисту права у широкому розумінні, і які не зводяться до захисту інтелектуальної власності; б) надані відповідно до положень Бернської Конвенції (1971) або Римської Конвенції, які визначають, що наданий режим є результатом не національного режиму, а режиму, наданого в іншій країні; в) стосовно прав виконавців, виробників звукозаписів та радіофонних організацій, не передбачених цією Угодою; д) що є результатом дії міжнародних угод, що мають відношення до захисту інтелектуальної власності, які набрали чинності до набрання чинності Угодою СОТ при тому, що про такі угоди сповіщено Раду ТАПВ, і які не встановлюють самоправну або невинправдану дискримінацію проти підданих інших членів.

При цьому сьогодні, у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України, особливо гостро постають питання щодо виконання Україною зобов'язань Угоди ТРІПС насамперед щодо прав інтелектуальної власності на лікарські засоби та медичні вироби та застосування лікарських препаратів та медичних виробів, як для Збройних сил України, так і для потреб цивільного населення, особливо прифронтових територій.

При розгляді цього питання слід враховувати і той факт, що певна кількість виробничих потужностей, що здійснювали виробництво лікарських препаратів та медичних виробів в Україні була пошкоджена чи знищена військами РФ, деякі виробництва мали терміново переїжджати в іншу місцевість де розпочинали свою діяльність майже з нуля, нині у країні відзначається підвищений попит громадян на ті види медичної допомоги та послуги, які до війни не були в пріоритеті. Як зазначено у Проекті Плану відновлення України (матеріали робочої групи «Охорона

здоров'я), станом на 21.06.2022 року було повністю зруйновано 118 об'єктів закладів охорони здоров'я, частково зруйновано (руйнування від 2% до 90%) 633 об'єктів закладів охорони здоров'я. Орієнтовна вартість збитків попередньо складає майже 35 млрд. грн [15].

Отже нині, вважаємо, стає можливим застосування в Україні норм статті 73 угоди ТРІПС, що установлює винятки щодо безпеки, і відповідно до норм якої «ніщо в угоді ТРІПС не слід тлумачити так, щоб: а) вимагати від члена надсилати будь-яку інформацію, розкриття якої він вважає таким, що суперечить його основним інтересам безпеки; або б) утримати члена від вжиття будь-яких заходів, які він вважає необхідними для захисту його основних інтересів безпеки; і) пов'язаних з речовинами, здатними на ядерний розпад, або з похідними від них речовинами; ii) пов'язаними з шляхами пересування збройних сил, обмундирування та засобів ведення воєнних дій, а також до шляхів переміщення інших товарів та матеріалів, які виконуються прямо або опосередковано для цілей постачання збройних сил; iii) вжитих під час війни або в умовах інших надзвичайних ситуацій в міжнародних відносинах; або с) перешкоджати члену вжити будь-яких заходів щодо виконання його зобов'язань згідно із Статутом Організації Об'єднаних Націй з метою підтримання миру та безпеки». Таким чином, вказана норма гарантує, що члени СОТ в обмежених, виняткових випадках мають право, з посиланням на захист своїх основних інтересів безпеки, щоб виправдати дії, які фактично не відповідають угоді ТРІПС порушувати взяті зобов'язання.

Слід також враховувати, що процедура застосування винятків передбачених статтею 73 Угоди ТРІПС має ряд обмежень. Як вірно відзначив О. Б. Гургула, для уникнення накладення торговельних санкцій за порушення зобов'язань по Угоді ТРІПС, в нормативно-правовому акті, що обмежує права інтелектуальної власності має бути чітко вказано, що країна перебуває у стані війни чи, як зазначено у частині iii) названої статті, – в умовах інших надзвичайних ситуацій в міжнародних відносинах. Також необхідним є чітке формулювання мети застосування обмежень прав інтелектуальної власності. Крім того, обмеження прав інтелектуальної власності повинні бути напряму пов'язані із захистом основних інтересів безпеки. А одним з ключових прикладів захисту основних інтересів безпеки в Україні під час війни є захист життя та здоров'я людей, при цьому обмеження прав інтелектуальної власності на критично необхідні ліки та медичне обладнання напряму пов'язано із захистом цих інтересів [16, с. 103].

Для нашої країни насправді є визначним нині застосування саме норм статті 73 Угоди ТРІПС, бо лише ця стаття, як було зазначено вище, визначає війну та інші надзвичайні ситуації, як підставу для застосування винятків угоди ТРІПС без вимог щодо компенсації за порушення прав інтелектуальної власності, на відміну, наприклад, від норм статті 31 Угоди ТРІПС, де визначено специфіку використання об'єкта патенту без дозволу власника прав, проте за якою власник прав повинен отримувати адекватну компенсацію в обставинах кожного випадку, з урахуванням економічної вартості дозволу.

Висновки. У ході проведеного дослідження розглянуто питання щодо виконання Україною зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі в умовах воєнного стану (на прикладі виконання угоди ТРІПС). Установлено, що на виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері інтелектуальної власності впливає ряд об'єктивних чинників, до яких належить декілька основних. Насамперед – це продовження інституційного реформування сфери інтелектуальної власності та створення нової моделі управління інтелектуальною власністю (як структурно, так і змістовно). По-друге, – це введення в Україні воєнного стану, у зв'язку з військовою агресією РФ проти України. У зв'язку з цим

особливо гостро нині постали питання щодо виконання Україною зобов'язань Угоди ТРІПС стосовно прав інтелектуальної власності на лікарські засоби та медичні вироби, як для Збройних сил України, так і для потреб цивільного населення. З урахуванням вказаного, за доцільним

на сьогодні є застосування в Україні норм, установлених статтею 73 угоди ТРІПС, за якими у певних, визначених цією статтею випадках, допускається відхилення від установлених правил, без компенсації власникові прав інтелектуальної власності за порушення цих прав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Снітківкер І. Г. Розвиток теорій міжнародної торгівлі в умовах еволюції моделей суспільно-економічних формацій. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=858>.
2. Інтелектуальна власність: економіко-правові аспекти: навч. посіб. / Є. І. Ходаківський та ін. Кив, Центр учбової літератури, 2014. 276 с.
3. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності [прийняття: 15.04.1994] / *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text.
4. Чибісов Д. М. Правова природа Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРІПС). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. Вип. 19. Том 2. 2012. С. 154-157.
5. Нікончук А. М. Україна і Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності: міжнародно-правові ризики та переваги. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія: Юридичні науки*. №4 (81). 2015. URL : [http://zt.knute.edu.ua/files/2015/4\(81\)/Nikonchuk.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2015/4(81)/Nikonchuk.pdf).
6. Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі від 5 лютого 2008 року: [ратифіковано Законом України від 10.04.2008 № 250-VI]. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/981_049#Text.
7. World Intellectual Property Report 2022 / The World Intellectual Property Organization (WIPO). URL : <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-944-2022-exec-summary-en-world-intellectual-property-report-2022-executive-summary.pdf>.
8. Чибісов Д. М. Охорона прав інтелектуальної власності в рамках Світової організації торгівлі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2017. 272 с. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7382?locale-attribute=en>.
9. Денисенко С. І. Міжнародно-правові стандарти спрощення та гармонізації митних процедур у сфері міжнародної торгівлі : дис. ... к.ю.н. : 12.00.11. Одеса, 2015. 287 с. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d7fbc22a-a276-4a76-80f8-e6a6c1354f18/content>.
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності : Закон України від 16 червня 2020 р. № 703-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703-20#Text>.
11. Про УКРНОІВІ. URL: <https://ukrpatent.org/uk/articles/UKRNOIVI-about>.
12. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. UR : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
13. Галупова Л. І. Захист прав інтелектуальної власності в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. Одеса : «Гельветика», 2022. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/ad6d41a7-6453-4ce7-893d-18875537360e>.
14. Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні : Рішення Ради суддів України від 24 лютого 2022 року № 9. URL : <https://rsu.gov.ua/ua/news/opublikovano-risenna-rsu-sodo-vzitta-nevidkladnih-zahodiv-dla-zabezpecenna-stalogo-funkcionuvanna-sudovoi-vladi-v-ukraini>.
15. Проект Плану відновлення України : матеріали робочої групи «Охорона здоров'я. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/health-care.pdf>.
16. Гургула О. Б. Обмеження прав інтелектуальної власності під час війни для забезпечення доступу до критично необхідних ліків в Україні на підставі статті 73 ТРІПС. *Правові питання епідемічної безпеки під час воєнного стану* : матеріали міжнар. круглого столу (16 черв. 2022 р.). Харків : Право, 2022. С. 103.